

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

IMAM KHOMEINI
INTERNATIONAL UNIVERSITY

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

بررسی پیامدهای اجتماعی و سیاسی قتل‌های سیاسی در ایران از ۱۲۹۹ تا ۱۳۲۰ هـ. ش

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ گرایش انقلاب اسلامی

پیمان سوری لکی

استاد راهنما:

دکتر محسن بهشتی سرشت

استاد مشاور:

دکتر باقرعلی عادلفر

تابستان ۱۳۹۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم ہے:

روح پاک پدرم،

کہ عالمانہ بہ من آموخت تا چگونه در عرصہ زندگی، ایستادگی را تجربہ نمایم

و بہ مادرم،

دریای بی کران فداکاری و عشق کہ وجودم برایش ہمہ رنج بود و وجودش برایم ہمہ مہر

تقدیر و تشکر

سپاس خدای را که سخنوران، در ستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت های او نداند و کوشندگان، حق او را گزاردن نتوانند. و سلام و دورد بر محمّد و خاندان پاک او، طاهران معصوم، هم آنان که وجودمان وامدار وجودشان است؛ و نفرین پیوسته بر دشمنان ایشان تا روز رستاخیز... بدون شک جایگاه و منزلت معلم، اجل از آن است که در مقام قدردانی از زحمات بی شائبه ی او، با زبان قاصر و دست ناتوان، چیزی بنگاریم. اما از آنجایی که تجلیل از معلم، سپاس از انسانی است که هدف و غایت آفرینش را تامین می کند و سلامت امانت هایی را که به دستش سپرده اند، تضمین؛ بر حسب وظیفه و از باب " من لم یشکر المنعم من المخلوقین لم یشکر الله عزّ و جلّ: "

از پدر و مادر عزیزم... این دو معلم بزرگوارم... که همواره بر کوتاهی و درستی من، قلم عفو کشیده و کریمانه از کنار غفلت هایم گذشته اند و در تمام عرصه های زندگی یار و یآوری بی چشم داشت برای من بوده اند؛ از استاد با کمالات و شایسته؛ جناب آقای دکتر محسن بهشتی سرشت که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ نمودند و زحمت راهنمایی این رساله را بر عهده گرفتند؛ از استاد صبور و با تقوا ، جناب آقای دکتر باقرعلی عادلفر ، که زحمت مشاوره این رساله را متقبل شدند. و از استاد فرزانه و دلسوز؛ جناب آقای دکتر محسن بهرام نژاد که زحمت داوری این رساله را متقبل شدند؛ کمال تشکر و قدردانی را دارم.

همچنین از تک تک خانواده ام که همواره یار و یاور من بوده اند تقدیر و تشکر می کنم.

از کارکنان کتابخانه مرکزی، کتابخانه علوم انسانی ، کتابخانه امام صادق، کتابخانه دانشگاه تهران و کتابخانه مجلس صمیمانه سپاسگذارم که نهایت همکاری را با این جانب داشته اند .

در پایان از تمام دوستانم به ویژه جناب آقای شمالی که در تدوین و ویرایش مطالب این رساله مرا یاری نموده اند، از زحمات بی شائبه ی این عزیزان بی نهایت سپاس گذارم.

باشد که این خردترین، بخشی از زحمات آنان را سپاس گوید.

چکیده

از ویژگی‌های اصلی دوره‌ی حکومت رضاشاه ایجاد رعب و وحشت بود. طبعاً قتل‌های سیاسی یکی از بهترین ابزارهایی بود که وی به وسیله‌ی آن‌ها توانست حکومت دیکتاتوری خود را تثبیت و استبداد مطلقه‌ی خود را بر جامعه مستولی کند. سردار سپه از همان اوایل ورود به سیاست و حکومت داری، به حذف مخالفان خود همت گماشت؛ به طوری که میرزاده عشقی را که علیه او نطق‌های فراوان کرده بود و مقالات تندى در روزنامه قرن بیستم نگاشته بود را در سال ۱۳۰۳ هـ.ش توسط افراد خود به قتل رساند. این روند پس از به سلطنت رسیدن او شدت بیشتری یافت. سرهنگ محمود پولادین که به زعم رضاشاه قصد کودتا علیه او را داشت به جوخه اعدام سپرده شد. سید حسن مدرس که از همان ابتدا از در مخالفت با رضاشاه در آمده بود، در سال ۱۳۰۷ هـ.ش تبعید شد و تا سال ۱۳۱۶ هـ.ش در خواف در یک قلعه زندانی بود و در نهایت رضاشاه تصمیم به حذف فیزیکی وی گرفت و او را در کاشمر به قتل رساندند. دیکتاتوری او تا آنجا پیش رفت که برای تثبیت استبداد مطلقه خود، تصمیم به حذف یاران نزدیک خود، که روزی او را در رسیدن به سلطنت یاری کرده بودند، گرفت؛ به طوری که سردار اسعد که نقش مهمی در به سلطنت رسیدن رضاخان ایفا کرده بود و جزو نزدیکان او به شمار می‌رفت، در سال ۱۳۱۳ هـ.ش در زندان به طرز فجیعی به قتل رسید. در این پایان نامه، پس از بیان تاریخچه‌ی قتل‌های سیاسی در ایران، بررسی اوضاع سیاسی اجتماعی ایران از ۱۲۹۹ تا ۱۳۲۰ هـ.ش پرداخته شده است. همچنین زندگی و فرجام افراد ذکر شده در فوق مورد بررسی قرار گرفته شده و در پایان پیامد قتل‌های دوره رضاشاه بیان شده است. می‌توان گفت استبداد مطلقه‌ای که در آن برهه پدید آمد، یکی از پیامدهای این قتل‌ها بود. همچنین عدم رشد نخبگان، دوری گزیدن مردم از رضاشاه و عدم پشتیبانی آن‌ها در زمان جنگ جهانی دوم و ورود بیگانگان که منجر به سقوط او شد، از دیگر پیامد قتل‌های دوره‌ی رضاشاه می‌باشند.

واژگان کلیدی: رضاشاه، قتل‌های سیاسی، عشقی، پولادین، سردار اسعد، مدرس، استبداد مطلقه،

پیامدها

فهرست

فصل اول: ۱

کلیات تحقیق ۱

۱-۱- مقدمه ۲

۲-۱- ساماندهی پژوهش ۲

۳-۱- تعریف مسأله ۳

۴-۱- سؤالات تحقیق ۴

۵-۱- فرضیه تحقیق ۴

۶-۱- سوابق پژوهشی موضوع ۵

۷-۱- بیان روش و مراحل انجام کار تحقیق ۵

۸-۱- نتایج علمی قابل پیش بینی از تحقیق ۵

۹-۱- معرفی نقد و منابع ۵

۱-۹-۱- اسناد و مدارک ۶

۲-۹-۱- منابع دسته اول (تاریخنگاری) ۶

۳-۹-۱- مطبوعات و جراید ۸

۴-۹-۱- خاطرات ۸

۵-۹-۱- متون و منابع ادبی ۹

فصل دوم: ۹

سابقه تاریخی قتل‌های سیاسی در ایران ۹

۱-۲- تعریف ترور (قتل سیاسی) ۱۰

۲-۲- پیشینه قتل‌های سیاسی در ایران ۱۲

۳-۲- آشنایی ایرانیان با ترور مدرن ۱۵

۴-۲- اوضاع اقتصادی ایران در عصر مشروطه ۱۶

۵-۲- قتل‌های سیاسی دوران مشروطه ۱۸

۲۰..... ۱-۵-۲- مطبوعات

۲۳..... ۲-۵-۲- حیدر خان عمو اوغلی و نقش وی در قتل‌های دوران مشروطه

۲۷..... ۳-۵-۲- کمیته مجازات

۳۰..... ۶-۲- قتل در زمان رضا شاه

۹..... فصل سوم:

۹..... اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران از ۱۲۹۹ تا ۱۳۲۰ش

۳۲..... ۱-۳- کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹

۳۹..... ۲-۳- رویکرد سیاسی _ امنیتی رضا خان

۳۹..... ۱-۲-۳- ساختار سیاسی رژیم پهلوی و تامین امنیت

۴۰..... ۲-۲-۳- عملکرد امنیتی رژیم رضاشاه

۴۵..... ۳-۳- نظریه استبداد منور

۵۱..... ۴-۳- رویکرد مذهبی

۵۱..... ۱-۴-۳- تظاهر به دیانت

۵۲..... ۲-۴-۳- مبارزه با دین و دینداری

۵۶..... فصل چهارم:

۵۶..... مختصری از زندگی و فرجام(عشقی، پولادین، سردار اسعد، مدرس)

۵۷..... ۱-۴- محمدرضا میرزاده عشقی

۵۷..... ۱-۱-۴- زندگی نامه

۵۸..... ۲-۱-۴- عشقی و سید ضیاء الدین طباطبایی

۵۹..... ۳-۱-۴- عشقی و قوام السلطنه

۵۹..... ۴-۱-۴- عشقی و مجلس چهارم

۶۰..... ۵-۱-۴- عشقی و مدرس

۶۱..... ۶-۱-۴- عشقی و کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹

۶۲..... ۷-۱-۴- عشقی و جمهوری رضا خان

۶۴..... ۸-۱-۴- روزنامه قرن بیستم

۶۵..... ۹-۱-۴- مرگ عشقی

- ۶۸..... ۱۰-۱-۴- وقایع بعد از قتل عشقی
- ۷۲ ۲-۴- سرهنگ محمود پولادین
- ۷۲..... ۱-۲-۴- زندگی نامه
- ۷۳..... ۲-۲-۴- پولادین و جنگ جهانی اول
- ۷۴..... ۳-۲-۴- پولادین بعد از کودتای سوم اسفند
- ۷۵..... ۴-۲-۴- شورش ماژور ابوالقاسم لاهوتی و نقش پولادین
- ۷۷..... ۵-۲-۴- پولادین و عملیات لرستان
- ۷۷..... ۱-۵-۲-۴- اعدام سران لرستان توسط سرهنگ پولادین
- ۷۸..... ۲-۵-۲-۴- تشکیک در تقاضای امیر لشکر غرب
- ۷۸..... ۶-۲-۴- پولادین و دولت پهلوی
- ۷۹..... ۱-۶-۲-۴- کودتای پولادین
- ۷۹..... ۲-۶-۲-۴- آشنایی پولادین و حیم
- ۸۱..... ۷-۲-۴- پولادین و تشکیل دادگاه نظامی
- ۸۲..... ۸-۲-۴- پولادین و اعدام
- ۸۵ ۳-۴- جعفر قلی خان بختیاری (سردار اسعد سوم)
- ۸۵..... ۱-۳-۴- زندگی نامه
- ۸۸..... ۲-۳-۴- سردار اسعد و حکومت پهلوی
- ۹۰..... ۳-۳-۴- دستگیری سردار اسعد
- ۹۲..... ۴-۳-۴- دلایل قتل سردار اسعد
- ۹۴..... ۵-۳-۴- گمان‌های دیگر در دستگیری و قتل سردار اسعد
- ۹۵..... ۶-۳-۴- بختیاری‌ها بعد از مرگ سردار اسعد
- ۹۶..... ۴-۴- سید حسن مدرس
- ۹۶..... ۱-۴-۴- زندگی نامه
- ۹۷..... ۲-۴-۴- مدرس و جنگ جهانی اول
- ۹۸..... ۳-۴-۴- مدرس و مخالفت با قرارداد ۱۹۱۹
- ۱۰۰..... ۴-۴-۴- مدرس و کابینه سیاه
- ۱۰۱..... ۵-۴-۴- مدرس و رضا خان

- ۱۰۱..... ۴-۴-۱- مبارزه مدرس با سردار سپه
- ۱۰۲..... ۴-۴-۲- مدرس و جمهوریت رضا خانی
- ۱۰۵..... ۴-۴-۳- استیضاح رضا خان
- ۱۰۶..... ۴-۴-۴- مخالفت با تغییر سلطنت
- ۱۰۷..... ۴-۴-۶- مدرس و حکومت پهلوی
- ۱۰۹..... ۴-۴-۷- مدرس و سوء قصدها
- ۱۱۰..... ۴-۴-۸- جلوگیری از ورود مدرس به مجلس هفتم
- ۱۱۱..... ۳-۴-۹- مدرس تبعید و شهادت

۱۱۳..... فصل پنجم:

۱۱۳..... پیامدهای سیاسی و اجتماعی قتل‌های سیاسی ایران در دوره رضاشاه

- ۱۱۴..... ۵-۱- استبداد مطلقه رضاشاه
- ۱۱۷..... ۵-۲- عدم رشد نیروهای نخبه و کارآمد
- ۱۲۰..... ۵-۲-۱- دلایل و زمینه‌های عدم رشد نیروی نخبه
- ۱۲۱..... ۵-۲-۲- دستاوردهای سیاست نخبه ستیزی رضاشاه
- ۱۲۲..... ۵-۳- سقوط رضاشاه بدون پشتوانه مردمی

۱۲۸..... نتیجه گیری

۱۳۳..... منابع

فصل اول:

کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه

قتل سیاسی یکی از ابزارهای اصلی و مهمی است که حکومت‌های دیکتاتوری از آن برای تثبیت اقتدار خود استفاده می‌کنند. رضاشاه نیز از جمله کسانی بود که برای مستولی کردن استبداد مطلقه‌ی خود بر جامعه، متوسل به این حربه شد. او در سال ۱۳۹۹ ش به وسیله کودتا به قدرت رسید و پس از آن به تدریج مراحل ترقی را طی کرد. ابتدا لقب سردار سپه را کسب کرد و سپس توانست به عنوان رئیس‌الوزرا دست یابد و در نهایت با فراهم شدن زمینه‌های سقوط سلطنت قاجار، حکومت پهلوی را پایه‌گذاری کرد. از سال ۱۳۹۹ تا ۱۳۲۰ ش که رضاشاه توسط متفقین سقوط کرد، ایران شاهد اتفاقات زیادی بود از جمله می‌توان به قتل مخالفان در سطح گسترده، در این دوره اشاره کرد.

قتل سیاسی در تاریخ ایران اتفاق تازه‌ای نیست؛ تا قبل از دوره‌ی رضاشاه قتل‌ها معمولاً توسط گروه‌ها و احزاب تندرو مخالف حکومت انجام می‌شد و افرادی که ترور می‌شدند عمدتاً از وابستگان دربار بودند، اما در این دوره شاهد قتل‌های گسترده توسط دربار می‌باشیم که این امر قابل تأمل است.

در این پژوهش سعی بر این است که با نگاهی به قتل چهار شخصیت (عشقی، پولادین، سردار اسعد، مدرس) که نقش مهمی در این دوره داشته‌اند، به بررسی پیامدهای سیاسی و اجتماعی ایران از ۱۳۹۹ تا ۱۳۲۰ ش پرداخته شود.

۱-۲- ساماندهی پژوهش

پژوهش حاضر در پنج فصل تنظیم شده است که هر فصل با موضوع بندی مربوط به آن، به قسمت‌های مختلف تفکیک گردیده است.

فصل اول شامل کلیات و طرح اصلی پژوهش است. تکیه اصلی این فصل، مسئله محور کردن پژوهش حاضر می‌باشد. در پایان این فصل به نقد و بررسی منابعی که در تدوین و تنظیم این پژوهش، بیشتر به آنها استناد شده، پرداخته شده است.

در فصل دوم در ابتدا تعریفی از قتل سیاسی ارائه شده است و سپس سابقه و پیشینه‌ی آن از قتل‌های سیاسی مهم از دوره ایران باستان تا آخر مشروطه به طور خلاصه و گذرا مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین مختصری در مورد چگونگی شکل‌گیری قتل‌های سیاسی در دوره رضاشاه بیان شده است.

فصل سوم به تشریح اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران از کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ش تا اواخر دوره پهلوی اول که شامل رویکرد سیاسی و امنیتی رضاشاه و همچنین نظریه استبداد منور می باشد، می پردازد

در فصل چهارم زندگی و وقایع مربوط به (عشقی، پولادین، سردار اسعد و مدرس) مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین به چگونگی قتل این شخصیت‌ها به طور مبسوط پرداخته شده است.

همچنین در فصل پنجم پیامدهای قتل‌هایی که در دوره رضاشاه اتفاق افتاده، مورد بررسی قرار گرفته است. این پیامدها تحت عناوین جداگانه‌ای همچون استبداد مطلقه‌ی رضاشاه، عدم رشد نخبگان سیاسی و همچنین سقوط رضاشاه بدون پشتوانه‌ی مردمی تشریح شده است.

لازم به ذکر است که این پژوهش با عطف به اطلاعات موجود و قابل دسترسی و با توجه به فرصت موجود صورت گرفته است، امید است با تمام نواقص موجود، مورد توجه و استفاده قرار گیرد.

۱-۳- تعریف مسأله

کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ش که با حمایت دولت بریتانیا عملی شد، نهایتاً زوال سلسله قاجارها را در ایران رقم زد. این معنی در تحولات سیاسی پس از کودتا و رخدادهایی که قدرت یابی تدریجی ولی مدوام رضا خان را در پی آورد بیشتر آشکار شد. رضا خان بعد از کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ش بیشتر توانست بر کشور مستولی شود به طوری که توانست از طرف احمد شاه به فرماندهی دیویزون قزاق و وزارت جنگ برسد و بعد از ساقط شدن کابینه سید ضیاء الدین طباطبایی که وی نیز یکی از عوامل کودتا بود و توسط احمد شاه به نخست وزیری منصوب شده بود به نخست وزیری رسید. احمد شاه وقتی که به خارج از کشور سفر کرده بود، عوامل رضا خان اندیشه الغای سلطنت و ریس جمهور شدن سردار سپه را پیش آوردند ولی این طرح با مخالفت شدید روشنفکران و روحانیون و مردم شکست خورد. یکی از روحانیونی که با رضا خان مخالفت کرد سید حسن مدرس بود. ولی با همه این مخالفت‌ها رضا خان در ۲۱ آذر ۱۳۰۴ش توسط مجلس مؤسسان که خود وی به وجود آورد به حکومت (سلطنت) ایران رسید.

وی پس از رسیدن به قدرت تمام امور کشور را در دست خود گرفت و کشور را مانند یک نظامی اداره کرد که نتیجه آن تغییر حکومت ایران به دیکتاتوری و استبدادی بود. آزادی‌هایی که مردم در دوران مشروطه به دست آورده بودند در دوران رضا شاه از بین رفت با اینکه رضا شاه اقدامات اصلاحی زیادی انجام داد معذک خوی و

خصلت دیکتاتوری او که در پس قدرت یابی وی بدست آمده بود به تدریج نه تنها هیچ یک از مخالفین را بر نمی‌تافت بلکه دست به قتل تعدادی از مخالفین خود زد. بررسی چند و چون این قتل‌ها و پیامدهای آن در عرصه حوزه‌های اجتماعی آن روز مسأله این پایان نامه می‌باشد.

در این رابطه به طور مشخص به پرونده‌ی چهار قتل مشهور آن زمان به شرح زیر پرداخته خواهد شد: ۱- جعفر قلی خان بختیاری وزیر جنگ رضا شاه ۲- میرزاده عشقی شاعر انقلابی ۳- سرهنگ محمود پولادین افسر ژاندارمری و فرمانده فوج پهلوی ۴- سید حسن مدرس نماینده ۴ دوره مجلس و مجتهد سیاستمدار دوره مشروطه و اوایل حکومت رضا شاه.

۱-۴- سوالات تحقیق

سوال اصلی

قتل‌های مذکور چه آثاری در فضای سیاسی و اجتماعی بجا گذاشتند؟

سوالات فرعی

۱- چه عواملی باعث قتل شخصیت‌های مذکور شد؟

۲- آیا دولت‌های بیگانه در قتل شخصیت‌های مذکور با رضا شاه همکاری داشتند؟

۳- انگیزه اصلی رضا شاه از قتل شخصیت‌های مذکور چه بود؟

۱-۵- فرضیه تحقیق

سرکوب شدید مخالفین و ایجاد قدرت انحصاری برای جلوگیری از پیدایش قدرت رقیب.

۱-۶- سوابق پژوهشی موضوع

در این رابطه کتاب‌های پراکنده‌ای انتشار و به موضوع اشاره شده است. از جمله می‌توان به کتاب‌های تاریخ بیست ساله اثر حسین مکی، گذشته چراغ راه آینده اثر جمعی از نویسندگان و کتاب ترورهای سیاسی در ایران معاصر اثر علی بیگدلی اشاره نمود. اشارات مذکور کافی و وافی به مقصود و موضوع پایان نامه نیست و تلاش می‌شود که از اسناد و روزنامه‌های آن دوران نیز استفاده کامل برده شود

۱-۷- بیان روش و مراحل انجام کار تحقیق

روش تحقیق در این پایان نامه به صورت تحلیلی-توصیفی است که با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و آرشیوی پی‌گیری خواهد شد.

۱-۸- نتایج علمی قابل پیش‌بینی از تحقیق

از نتایج این پایان نامه شناخت روشنی از سیاست‌های داخلی رضا شاه بویژه در بعد امنیتی و سیاسی به دست خواهد آمد. در نتیجه بخش مهمی از تاریخ معاصر ایران روشن خواهد شد این پایان نامه می‌تواند برای دستگاه‌های فرهنگی-سیاسی و امنیتی کشور فایده بخش باشد.

۱-۹- معرفی نقد و منابع

از آنجا که حوزه پژوهش در دست تحقیق نسبتاً زیاد است، طبعاً منابع مورد استفاده در آن نیز فراوان می‌باشد ولی میزان اعتبار و اعتماد به یک اندازه نیست، چون می‌توان گفت بسیاری از منابع تحت تأثیر شرایط سیاسی و اجتماعی آن دوره و دوران بعد نوشته شده است، اگر چه با رعایت نکات دقیق روش تحقیق از مطالب این منابع هم می‌توان استفاده کرد اما جهت گیری سیاسی آن‌ها نیز بی تأثیر نیست پس لازم است محقق و پژوهشگر در استفاده از این منابع دیده انتقادی داشته باشد. برای نقد و بررسی این منابع می‌توان آن‌ها را تحت چند عنوان تقسیم نمود:

۱) اسناد و مدارک

۲) منابع دست اول (تاریخنگاری)

۳) مطبوعات و جراید

۴) خاطرات

۵) متون و منابع ادبی

به علت فراوانی و تنوع منابع، نقد و معرفی این آثار در اینجا مقدور نیست، بدین منظور تعداد معدودی از این منابع را مورد نقد و بررسی قرار می‌دهیم:

۱-۹-۱- اسناد و مدارک

با وجودی که اندک زمانی است که در بررسی‌های تاریخی، اسناد و مدارک تاریخی اهمیت کاربردی یافته ولی به دلیل بالا بودن درجه اطمینان و اعتبار به سرعت مورد توجه پژوهشگران تاریخ، بویژه تاریخ معاصر قرار گرفته است. مؤسسات و مراکز متعددی بویژه در تهران اقدام به جمع‌آوری، طبقه‌بندی و نگهداری این اسناد و مدارک می‌کنند، که با مراجعه به این مراکز می‌توان به آنها دسترسی پیدا کرد. از جمله مهمترین مؤسسات و مراکز نگهداری اسناد عبارتند از سازمان اسناد ملی ایران، مرکز اسناد مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران مرکز اسناد انقلاب اسلامی، مرکز اسناد کتابخانه مجلس و همچنین مرکز اسناد کتابخانه مرکزی تهران.

اسنادی که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته اند شامل چند کتاب سند است.

۱-۹-۲- منابع دسته اول (تاریخنگاری)

تاریخ بیست ساله ایران

این کتاب با ارزش در هشت جلد «توسط حسین مکی» از نویسندگان تاریخنگاری این دوره نوشته شده است. این منبع مهم، تاریخ بیست ساله قدرت و سلطنت رضاشاه را در بر می‌گیرد و نقل قول‌های متفاوت و بعضاً متضاد آن با اطلاعات شخصی نویسنده، ارزش و اعتبار کتاب را بالا برده است. به علت اهمیت این منبع و وسعت اطلاعات آن، بررسی دوره رضاشاه بدون استفاده از این منبع مشکل و بسیار دشوار است.

تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران

بهار در تحریر و ارائه این کتاب دو جلدی خود از توانایی ادبی خویش با به کار بردن اشعار و اصطلاحات ادبی، اثری بی نظیر و جذاب بر جای نهاده است. ایراد و یا نقص عمده وی در این اثر مهم و مشهور این است که وی در خلق آن شدیداً تحت تأثیر افکار و عقاید ضد پهلوی خویش است. بهار که خود سال‌ها عضو احزاب فعال دموکرات و اصلاح طلب بوده است با عقیده حفظ اصول مشروطیت با روش‌های رضاخان در دوران وزارت جنگ و ریاست‌الوزرای مخالفت می‌کرد، به طوری که این مخالفت در جریان خلع قاجاریه به اوج خود رسید. بنابراین چنانچه می‌بینیم وی در نوشتن مباحث مربوط به دوره بعد از کودتا و رضاخان، شدیداً تحت تأثیر این ایده می‌باشد. ولی با این وجود کتاب، حاوی مطالب و اطلاعاتی است که به جرأت می‌توان گفت که در هیچ منبع دیگری ذکر نشده است.

در جای این کتاب به فضای خفقان و استبداد دوره رضاشاه اشاره شده است و همچنین در مورد افراد مورد بحث در پژوهش به صورت گذرا و مبسوط مطالبی ذکر شده است، به همین دلیل این کتاب از منابع پر کاربرد در این پژوهش است.

خاطرات و خطرات

این کتاب با نام کامل توشه‌ای از تاریخ شش پادشاه و گوشه‌ای از زندگی من نوشته مهدیقلی خان هدایت معروف به مخبرالسلطنه هدایت می‌باشد. این اثر پیش از آن که کتابی درباره زندگی مخبرالسلطنه باشد، تاریخ

سیاسی معاصر ایران است. هدایت در نگارش این کتاب از سبک بینابینی (بین سبک قدیم و جدید) با استفاده از جملات کوتاه و رسا، تشبیه، شعر، آیه، کنایه و استعاره در بیان اندیشه‌های محافظه‌کاران خود کوشیده است.

مخبرالسلطنه هدایت این اثر خود را در دوران بعد از سقوط در سال ۱۳۲۶ش به رشته تحریر در آورده و از زاویه انتقادی به مبحث دوره پهلوی پرداخته است، این در حالی است که وی حدود شش سال به عنوان نخست وزیر در این دوره مشغول کار بوده است. همچنین هدایت به راحتی از کنار حوادث و وقایعی که انگشت اتهام به سوی او نشانه رفته است می‌گذرد و یا در تشریح مطالبی که بار سیاسی حساسی دارد با استفاده از کلمات مبهم از کنار آن عبور می‌کند اما با تمام این تفاسیر می‌توان این اثر را در ردیف منابع مهم این دوره و دوره قبل از آن قرار داد و از آنجا که وی در پست‌های مهمی همچون والیگری آذربایجان و خراسان و ریاست‌الوزرای و وزارت‌های دیگر بوده، لذا در بیان مطالب خود به منابع دولتی و طبقه بندی شده دسترسی داشته و این عامل به محتوای کتاب وی اعتبار خاصی می‌بخشد.

۱-۹-۳- مطبوعات و جراید

بر خلاف دوره‌های مختلف از مشروطه تا آغاز پهلوی اول که مطبوعات در اوج فعالیت خود بودند، در دوره سلطنت رضاشاه فعالیت مطبوعات با رکود مواجهه شد. نشریات و روزنامه‌های این دوره چنان سانسور و تحت کنترل نظمی در آمدند که عملاً روزنامه‌ها و نشریات این دوره به منزله بلندگویی برای تبلیغات دولتی درآمدند.

اما این باعث نمی‌شود که ما نشریات این دوره را فاقد ارزش تحقیقی بدانیم، بلکه بر عکس غور و بررسی مطبوعات این دوره ما را با حقایق زیادی روبه‌رو می‌کند، در این پژوهش هم سعی شده از مطبوعات در حیطه موضوع مورد بحث استفاده شود.

۱-۹-۴- خاطرات

خاطرات در بررسی‌های تاریخی جزء منابع دست اول محسوب می‌شوند که هیچ پژوهشگری نمی‌تواند خود را بی‌نیاز از آنها بداند. در این پژوهش هم از این منابع ارزشمند تاریخی استفاده شده است. از جمله:

خاطرات نخستین سپهبد ایران ، احمد امیر احمدی، به کوشش غلامحسین زرگری نژاد، تهران، موسسه پژوهش و اطلاعات فرهنگی، ۱۳۷۳. خاطرات سردار اسعد بختیاری، به کوشش ایرج افشار، تهران، اساطیر، ۱۳۷۲ و...

۱-۹-۵- متون و منابع ادبی

از آنجا که یکی از شخصیت‌های مورد بحث از میان شاعران این دوره است لاجرم برای شناخت شخصیت و طرز فکر او ، متون و منابع ادبی که توسط خود او نگاشته شده، یا توسط دیگران به رشته تحریر در آمده است، مورد مطالعه و استفاده قرار گرفته است. از جمله:

کلیات مصور میرزاده عشقی، به کوشش علی اکبر مشیر سلیمی، امیر کبیر، ۱۳۵۰

فصل دوم:

سابقه تاریخی قتل‌های سیاسی در ایران

۲-۱- تعریف ترور (قتل سیاسی)

ترور در لغت، در زبان فرانسه، به معنای هراس و هراس افکنی است؛ و در سیاست به کارهای خشونت آمیز و غیر قانونی حکومت‌ها برای سرکوبی مخالفان خود و ترساندن آنها ترور می‌گویند و نیز کردار گروه‌های مبارزی که برای رسیدن به هدف‌های سیاسی خود دست به کارهای خشونت آمیز و هراس‌انگیز می‌زنند، ترور نامیده می‌شود.^۱ در فرهنگ فارسی تروریسم به معنای لزوم آدم‌کشی و تهدید و خوف و وحشت در میان مردم، برای نیل به هدف‌های سیاسی یا برانداختن حکومت و در دست گرفتن زمام امور دولت یا تعویض آن به دسته‌های دیگر است. این عقیده معمولاً از ابزار اصلی فاشیسم، ماکیاولیسم و مکاتب مشابه است.^۲

ترور روش حکومت‌هایی است که با بازداشت و شکنجه و اعدام و انواع آزارهای غیر قانونی، از راه پلیس سیاسی مخفی، مخالفان را سرکوب می‌کنند و می‌هراسانند، و یا روش دسته‌های راست یا چپ است که برای برافکندن یا هراساندن دولت به آدم‌کشی و آدم‌زدی و خرابکاری دست می‌زنند. ترور به معنای کشتار سیاسی به کار می‌رود و کسانی که به کشتار سیاسی دست بزنند (تروریست) می‌خوانند.

ترور دو حالت دارد: در حالت اول شخص یا اشخاصی با انگیزه‌های سیاسی کشته می‌شوند تا مانع یا موانعی از سر راه هدفی سیاسی برداشته شود. حالت دوم عبارت است از احساسات و عکس‌العمل‌هایی که این ترور در جامعه به وجود می‌آورد. از نظر لغوی نیز ترور به معنی حاکم شدن شرایط ارباب و دلهره در جامعه است. اما عملاً ترور به معنی کشتن مصطلح شده است زیرا ترور موفق به تروری اطلاق می‌شود که مضروب با ضربه ضارب به قتل برسد. مضافاً اینکه نوع حربه اهمیت ندارد. البته در این جا مراد «ترور سرخ» است. یعنی تروری که با کمک اسلحه اعم از سرد و گرم و به قصد کشتن صورت می‌گیرد که گاهی ممکن است منجر به قتل شود که در این صورت ترور موفق تلقی می‌شود اما در هر حال، منظور از ترور به کارگیری هر وسیله، ابزار و شیوه‌ای جهت حذف فیزیکی رقیب یا رقبا از صحنه سیاست است. این وسایل می‌تواند شامل سلاح‌های سرد و گرم، سود جستن از سموم مختلف، تصادم‌های ساختگی و ... باشد.^۳

^۱ - داریوش آشوری، دانش‌نامه سیاسی، تهران، مروارید، چاپ هیجدهم، ۱۳۸۹، ص ۹۸

^۲ - غلام رضا علی بابایی، فرهنگ علوم سیاسی، تهران، شرکت نشر و پخش ویس، ۱۳۶۹، ص ۱۷۸

^۳ - نک: ترورهای سیاسی در تاریخ معاصر، علی بیگدلی، ج ۱، تهران، انتشارات سروش، ۱۳۷۷، قسمت مقدمه